

Dergi ana sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed>

Araştırma Makalesi

Atıf Bilgisi: Özdemir, A. O. (2026). Mavi Anadolu düşüncesi: Anadolu'nun rengi, Kemalizm'in ruhu. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 73, 102-114. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1756964>

MAVİ ANADOLU DÜŞÜNCEİ: ANADOLU'NUN RENGİ, KEMALİZM'İN RUHU

Celal Oral ÖZDEMİR¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, coralozdemir1@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4287-1061>

Öz

Bu çalışma, Mavi Anadolu düşüncesini Türkiye'nin modernleşme süreci içindeki yerli ve kültürel temelli bir alternatif olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat'ın öncülük ettiği bu düşünsel yönelim, Anadolu'yu bir medeniyetler yatağı olarak konumlandırarak Batı uygarlığının kökenlerini bu topraklara dayandırmış, halk merkezli aydınlanma ve laiklik ilkeleriyle modernliği yeniden tanımlamıştır. Makale, bu düşüncenin kuramsal temellerini kimlik kuramı, kolektif hafıza ve kültürel milliyetçilik bağlamında ele almakta; temsilcilerin hayat öykülerini işlevsel biçimde analiz etmektedir. Mavi Anadolu düşüncesi, İyonya merkezli Anadolu tarihi okumasını ve halk merkezli aydınlanma anlayışını Kemalist modernleşme ile sentezleyerek sağladığı kültürel süreklilik sayesinde "Mavi Kemalizm" olarak adlandırılabilir. Özgün bir yaklaşım ortaya koymakta; Türkiye'de yerli ve hümanist bir modernlik tahayyülünün imkânlarını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Mavi Anadolu, Modernleşme, Kültürel milliyetçilik, Kimlik inşası.

THE BLUE ANATOLIA THOUGHT: THE COLOR OF ANATOLIA, THE SPIRIT OF KEMALISM

Abstract

This study aims to examine the Mavi Anadolu (Blue Anatolia) thought as a culturally grounded and locally rooted alternative within Türkiye's modernization process. Initiated by Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu, and Azra Erhat, this intellectual orientation positioned Anatolia as a cradle of civilizations and traced the roots of Western civilization back to these lands. It redefined modernity through principles of people-centered enlightenment and secularism. The article analyzes the theoretical foundations of this movement within the frameworks of identity theory, collective memory, and cultural nationalism, and functionally interprets the life stories of its key figures. The Mavi Anadolu movement, by synthesizing an Ionian-centered reading of Anatolian history with a popular enlightenment vision and Kemalist modernization, offers a culturally continuous and unique perspective that can be termed "Blue Kemalism." Ultimately, it reveals the possibilities of imagining a vernacular and humanist modernity in the Turkish context.

Keywords: Blue Anatolia, Modernization, Cultural nationalism, Identity construction.

1. GİRİŞ

Cumhuriyet'in erken döneminde şekillenen Kemalist modernleşme modeli, rasyonalite, ilerleme ve yurttaşlık gibi evrensel ilkeler etrafında örgütlenmiş; ancak bu ilkelerin halkla buluşturulma süreci çoğu zaman pedagojik bir ilişki çerçevesinde tasarlanmıştır. Bu modelin tarihsel olarak yeniden yorumlanması, yalnızca dönemin hâkim ideolojisine eleştirel bir mesafeden bakmakla değil, aynı zamanda onun kültürel mirasını dönüştürerek sahiplenen düşünsel yönelişler aracılığıyla da mümkündür. Bu çalışma, söz konusu yönelişlerden biri olarak ortaya çıkan Mavi Anadolu düşüncesini, modernleşme ve kültürel kimlik tartışmaları bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Mavi Anadolu düşüncesi, Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) (1890-1973), Sabahattin Eyüboğlu (1908-1973) ve Azra Erhat (1915-1982) gibi isimler etrafında gelişen, Anadolu'yu merkezine koyan tarih, kültür ve insan anlayışı inşa etmeyi hedefleyen düşünsel bir damar olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın temel iddiası, Mavi Anadolu düşüncesinin Kemalizm ile çatışan değil, onun kültürel bir devamı olarak okunabilecek alternatif modernlik tahayyülü sunduğudur. Bu anlayış hem evrensel hümanist değerleri sahiplenmekte hem de bu değerleri Anadolu'nun tarihsel ve kültürel katmanlarıyla uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır.

Bu makalede, nitel bir yaklaşım benimsenmiş; metin incelemesine dayalı olarak Mavi Anadolu düşüncesinin temsilcilerinin yazılı eserleri, söyleşileri ve kamusal müdahaleleri analiz edilmiştir. Ayrıca kavramsal bir çerçeve oluşturularak, kimlik kuramı, kültürel milliyetçilik, hümanizma ve laiklik gibi temalar etrafında Mavi Anadolu düşüncesinin taşıdığı özgün anlamlar açığa çıkarılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde kolektif bellek, kültürel miras ve etnosembolizm kavramları merkeze alınarak kurulacak kavramsal çerçeve çalışma boyunca yapılacak incelemenin arka planını oluşturacaktır. Kavramsal çerçevenin oluşturulmasının ardından, Mavi Anadolu düşüncesinin temsilcilerinin biyografileri üzerinden bu düşüncenin ortaya çıkışı ve temsilcileri arasındaki iş bölümü incelenecektir. Çalışmanın araştırma konusu olan Mavi Anadolu düşüncesinin temel argümanları üç başlıkta tartışılacaktır. İlk olarak, Anadolu'nun yeniden keşfi başlığıyla Mavi Anadolu ile kastedilen coğrafyanın tarihsel okumasının nasıl yapıldığı tartışılacaktır. Daha sonra bir aydın profili olarak karşımıza çıkan Mavi Anadolucuların halkı ele alış biçimi incelenecek ve halk merkezli bir aydınlanma fikrini savundukları, fakat buna rağmen kendilerinin de pedagojik ve didaktik bir dil ile kimi zaman pratikte kendi teorilerinden uzaklaştıkları iddia edilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise milli benlik oluşturma gayretinden halk anlayışına, Atatürk sevgisinden laiklik ve hümanizma anlayışına kadar birçok konuda Kemalist devrimle benzer bir siyasal hattı takip ettikleri tespitinden hareketle Mavi Anadolucular ile Kemalizm arasındaki benzerlikler ve farklılıklar karşılaştırmalı olarak tartışılacaktır. Bu uğurda kendilerine yapılan Mavi Kemalizm yakıştırması incelenecektir. Çalışma boyunca Mavi Anadolu düşüncesi akım ya da hareket olarak nitelendirilmeyecektir. Bunun nedeni, Türkiye'de yaşanan düşünsel gelişim içerisinde uzun erimli ve derinlikli bir hareket olarak karşımıza çıkamamış olmasının (Belge, 1998, s. 278) yanı sıra, kadro olarak da kendi dönemi içinde birçok kişiyle yakınlaşmasına karşın, yoluna hep dar bir kesim ile devam etmiş olmasındandır.

2. KÜLTÜREL MİLLİYETÇİLİĞİN İNŞASINDA KOLEKTİF HAFIZA

Mavi Anadolu düşüncesi, Osmanlı sonrası dönemde Türkiye'nin kimlik arayışına yönelik bir katkı niteliğindedir. Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat etrafında şekillenen bu düşünce, ülkenin sınırlarını oluşturan Anadolu ve Trakya topraklarını, yalnızca bir coğrafi mekân değil, aynı zamanda bir tarihsel bellek alanı ve kültürel kimlik zemini olarak kullanma ve hatta yeniden inşa etme iddiasını ortaya koymuştur. Türkiye'de modernleşme, kimlik inşası ve tarihsel aidiyet süreçlerine dair bir siyasal düşünce olarak değerlendirilmesi mümkün olan bu düşüncenin, temel enstrümanı edebiyat başta olmak üzere kültür-sanat faaliyetleri olmuştur. Bu çalışma, Mavi Anadolu düşüncesinin çerçevesini çizen romanları, öyküleri ve çevirileri merkezine alan bir okuma yapmayı hedeflemektedir. Öte yandan Mavi Anadolu düşüncesini yalnızca edebi ya da kültürel bir yönelim olarak değerlendirmek yerine, Türkiye'de ulusal kimliğin tahayyülüne dair, modernlik ile yerellik, evrensellikle özgünlük, tarihle kimlik arasındaki kurulan karmaşık bağların sorgulanmasını sağlayan politik bir düşünce olarak

ele almak gerektiğini önerecektir. Bu yönüyle Mavi Anadoluçuluk, Türkiye’de hem modernliğin anlamı hem de milliyetçiliğin dayanakları konusunda alternatif bir çerçeve sunmaktadır. Çalışma, bu düşüncüyü anlamlandırmak için kolektif bellek kuramlarından kültürel milliyetçiliğe, yerli modernlik yaklaşımlarından Kemalizm’in alternatif yorumlarına kadar uzanan çok katmanlı bir kuramsal çerçeveye başvurmuştur. Bu kuramsal çerçeve, söz konusu düşüncenin sadece tarihsel bağlamda değil, aynı zamanda ideolojik ve kavramsal düzeyde nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mavi Anadolu düşüncesinin ulusal kimlik inşasında sundukları teorik çerçevenin öncelikli olarak kültürel sahiplenme ve coğrafi aidiyet ilkelerine dayandığını görmek mümkündür. Bu olgudan hareketle çalışma, Anadolu topraklarını ve onun tarihini, nostaljik bir anlatımdan ziyade ideolojik bir arka plan olarak değerlendirdiklerini iddia edecektir. Bu tarihin ortak bir hafıza ve ortak bir benlik oluşturması iddiamızın teorik zeminini oluşturmaktadır. Bu nedenle Halbwachs’ın (2017) öne sürdüğü kolektif bellek kavramı ile Jan Assmann’ın (2015) kültürel bellek kavramı, Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin analizinde önem taşımaktadır. Halbwachs’a (2017, ss. 76-87) göre kolektif bellek, bir grubun üyelerinin paylaştığı, gündelik sosyal etkileşimler aracılığıyla canlı tutulan ve "yaşayan" bir anılar bütünüdür. Assmann ise bu fikri bir adım ileri taşıyarak, belleğin kurumsallaşmış ve nesneleşmiş biçimi olan "kültürel bellek" kavramını geliştirir. Assmann (2015, ss. 98-99) için kültürel bellek, bir toplumun kimliğini tanımlayan kurucu anlatıların; metinler, anıtlar, ritüeller ve kutlamalar gibi somut formlar aracılığıyla sabitlenerek nesiller boyu aktarılmasıdır. Zira onlara göre, bu toprakların tarihi yalnızca bireylerin değil, toplumsal grupların ihtiyaçlarına ve bu grupların kolektif eylemleriyle ortaya çıkan kurumlar, ritüeller, geleneklerle bugünkü halini almıştır. Dolayısıyla Mavi Anadoluçular, Anadolu’nun hem yaşayan kolektif belleğinden hem de yeniden inşa etmeyi hedefledikleri köklü kültürel mirasından etkilenmiş bir Türk kimliği arayışını sunmaktadır (Aydın, 2010, s. 139). Bu arayış, tam da Assmann’ın işaret ettiği gibi, belirli metinleri (romanlar ve çeviriler), ritüelleri (Mavi Yolculuk) ve sembolleri (İyonya mirası) kullanarak yeni bir kültürel bellek inşa etme projesidir. Türk kimliğini etnik kökenden ayıran, onu tarih, kültür, kolektif bellek ve semboller üzerinden yeniden dönüştüren bir ulusal benliğe çevirmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile devlet yapısı, imparatorluktan ulus devlete dönüşürken, kurucularının ulusal benlik inşasında fikir ayrılıkları yaşadığı açıktır. Bu fikir ayrılıklarını yeni bir ulusal kimlik inşası sürecinin sancıları olarak değerlendirmek de mümkündür. Bu dönemde, inşa edilmeye çalışılan ulusun yaslanacağı tarihsel anlatı için Orta Asya’daki geçmişine merkezi rol vermeyi öneren bir grup olduğu gibi bilhassa halifelik üzerinden Müslümanlık geçmişini merkeze almayı öneren gruplar bulunmaktaydı. Benzer biçimde yeni ulusun batılılaşmadan ayakta kalamayacağını savunan ya da Anadolu’nun değerleri üzerinden bir kimlik inşa edilmesi gerektiğine inanan siyasal ve entelektüel gruplar da bulunmaktaydı. İşte bu "Anadolu merkezli" kimlik arayışı, kendi içinde de homojen olmayan, farklı kollara ayrılan kimi özellikleriyle birbirine benzeyen kimi özellikleriyle ise birbiriyle çelişen farklı "Anadoluçuluk" akımlarını doğurmuştur. Örneğin, bir yanda, ilk izleri 1918’lerde görülen ve daha sonra Anadolu Mecmuası etrafında örgütlenen, Remzi Oğuz Arık, Hilmi Ziya Ülken ve Nurettin Topçu gibi isimlerin temsil ettiği milliyetçi-mukaddesatçı bir Anadoluçuluk damarı vardır (Topçu, 1999, s. 36). Bu düşünce, Anadolu’yu Selçuklu ve Osmanlı mirasıyla yoğrulmuş, merkezinde Türk-İslam sentezinin ve ahlaki-manevi değerlerin yer aldığı bir yurt olarak tanımlamaktadır (Yinanç, 1969, ss. 7-8). Bu akım için Anadolu’nun ruhu, yerli ve İslamî olmalıdır.

Mavi Anadoluçular ise, bir yandan benzer biçimde Anadolu romantizmi yaparken (Deren, 2009, s. 539), diğer yandan "biz kimiz?" sorusuna verdikleri cevapla milliyetçi-mukaddesatçı Anadoluçuluk gelenekten kökten bir kopuşu temsil etmektedir. Mavi Anadoluçular, referanslarını Anadolu’nun Türk-İslam geçmişine değil, bu geçmişin daha öncesine, yani Ege’nin hümanist, seküler ve rasyonel Antik Çağ mirası olarak gördükleri İyonya’ya dayandırmışlardır (Karacasu, 2009a, s. 473). Bu temel felsefi tercih, Mavi Anadoluçuların Cumhuriyetin temel ilkeleriyle çoğu zaman barışık kılan ana unsur olmuştur. Bu sayede Mavi Anadoluçular önerme ne Osmanlıcı ne de salt Batı taklitçisidir. Aksine, Anadolu mirası üzerinden hem Osmanlıcı hem İyonya göndermesiyle Batı merkezli bir düşünce olarak

değerlendirilebilir. Bu da onlara hem Osmanlılık, Türkçülük ve Müslümanlığı kültürel katmanlar olarak sahiplenip hem de Batıcı bir modernleşmeyi Anadolu'nun kendi özünden çıkan bir değer olarak savunma imkânı tanımıştır. Bu iki farklı Anadolu yorumunun ortak noktası ise, 1940'ların siyasal ikliminde hem milliyetçi-mukaddesatçı Anadoluocularının hem de Mavi Anadolu seküler isimlerin Tek Parti iktidarı içinde kendilerine bir etkinlik alanı bulabilmeleridir. Bu durum, Mavi Anadoluculuğun, bilhassa Köy Enstitüleri ve Tercüme büroları vasıtasıyla Kemalizm'in kültürel projesine katkı sunarak, sağ kanattan gelen milliyetçi-mukaddesatçı Anadolu söylemlere karşı seküler ve hümanist bir alternatif sunmaya potansiyeli taşımaktadır.

Mavi Anadoluocularının, antik çağdan günümüze kadar geçen sürede Anadolu'nun biriktirdiği mirası, bir ulusal benlik inşası olarak Türk kimliğine yüklemeleri, Smith'in (2017) öne sürdüğü etnosembolist yaklaşımla da açıklamak mümkündür. Zira etnosembolist yaklaşım da kimliği belirleyen şeyin kan bağı ya da etnik miras olmadığını, ortak bir toprak parçasının üzerinde yaşamak olduğunu savunmaktadır. Ortak tarih, kültür ve toprak üzerinde savunulan ulusal benlik aynı zamanda Anderson'ın (1995) hayali cemaatleriyle de örtüşmektedir. Aynı topraklar üzerindeki kültür ve tarihle şekillenen bir tahayyül olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak Mavi Anadoluocularının, Anadolu'yu tanımlama biçimi de kendine özgüdür. Deniz, doğa, estetik ve kültür vurgusuyla tanımladıkları Anadolu'nun geçmişi İyonya'ya dayandığı için çağdaş Batı merkezli düşünceyle uyum içerisinde olmasının ötesinde, onun bizatihi kurucusu rolündedir. Dolayısıyla Nurettin Topçu gibi İslam vurgusunun yüksek olduğu, ahlak merkezli, gelenekçi bir Anadolu irfanı yerine, hümanist, seküler, modern ve çokkültürlü bir Anadolu tanımı yapmaktadırlar (Hacısalihoğlu, 2015, s. 256).

Mavi Anadoluocularının bu yaklaşımı, Kemalist düşünceyle aralarındaki mesafeyi de azaltmaktadır. Laiklik, halkçılık ve çağdaşlaşma çerçevesinde, milliyetçiliğin kültürel bir formunu temsil etmeleri, Kemalizm ile ortaklaşabildikleri bir düşünsel alanı oluşturmaktadır. Ancak Mavi Anadoluculuk, bu çalışmada özellikle aydın öncülüğündeki modernleşme boyutuyla ele alınan Kemalizm'in halkla kurduğu tek yönlü ve öğretici ilişkiyi, hümanizm düşüncesine yükledikleri anlamın da etkisiyle daha eşitlikçi, karşılıklı öğrenmeye açık bir kültürel tahayyüle dönüştürmeye çalışmıştır. Kemalizm'in Türkiye'deki modernleşme literatüründe sıkça vurgulanan aydın merkezli ve tepeden inmece aydınlanma metoduna (ör. Mardin, 1990, ss. 30-67; Taha Parla, 1991, ss. 78-85) ve moderniteyi "muasır medeniyetlere ulaşmak" hedefiyle Batı'ya endekslemesine (Berkes, 2012, ss. 521-552) karşı, Mavi Anadoluocularının halkı, binlerce yıllık Anadolu kültürünün taşıyıcısı olarak değerlendirmesi ve moderniteyi Batı gibi dışsal aktörlere değil, Eyüboğlu'nun (2011) vurguladığı gibi Anadolu'nun içsel birikimine atıfla tanımlaması önemlidir. Sonraki bölümlerde yapılacak Mavi Kemalistler tartışmasını da bu minvalde değerlendirmek mümkündür.

3. MAVİ ANADOLU DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU VE TEMSİLCİLERİ

Mavi Anadolu düşüncesi, Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde şekillenen kültürel kimlik arayışlarına alternatif bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektif, Anadolu'yu coğrafi bir alanın ötesinde, kimlik oluşturan özsel değere sahip bir kültür alanı olarak tasarlayarak, geç Osmanlıdan beri tartışılan Batıcılık, modernleşme ve gelenekselci söylemleri sentezlemektedir. Bir yandan Batı medeniyetinin temellerinin bu topraklarda olduğu iddiasını savunan, diğer yandan ise modernliği muasır medeniyetlerde aramaya karşı çıkan bir medeniyet eleştirisi sunmaktadır. Bu sayede inşa ettiği kültürel milliyetçilikle Anadolu halkını, tarihsel kökleri üzerinden yeniden tanımlama girişiminde bulunmaktadır. 1940'lı yıllardan itibaren şekillenmeye başlayan bu yaklaşımın üç önemli mimarı olarak Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat'ı göstermek mümkündür. Düşüncenin oluşumunda en etkili isim Cevat Şakir Kabaağaçlı, nam-ı diğer Halikarnas Balıkcısı, olmuştur. Halikarnas Balıkcısı, düşüncenin merkezinde duran bir "guru" mertebesindedir. (Belge, 2006). Bu "guru"ya en yakın ve düşüncenin yayılmasına en büyük katkıyı sağlamış olan kişi ise Sabahattin Eyüboğlu'dur. Azra Erhat ise bu entelektüel çevrenin hem en sadık uygulayıcısı hem de düşüncenin teorik temellerini işleyen -deyim yerindeyse- çalışkan öğrencisi olarak öne çıkmıştır. Bu isimlerin yanı sıra Vedat Günyol, Orhan Burian, Hasan Âli Yücel gibi çağdaşları arasında hümanizm düşüncesine meyilleriyle bilinen isimlerin, doğrudan bu düşüncenin

temsilcileri olarak sayamasak da hem Mavi Anadoluculuk düşüncesiyle hem de bu düşüncenin temsilcileriyle yakın temas içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Halikarnas Balıkcısı mahlasıyla Mavi Anadoluculuğun mimarı olarak saydığımız Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın ömrünün önemli bir bölümü hapisaneler ve sürgünlerde geçmiştir. 1890 doğumlu ve saray sınıfından bir aileye mensup olan Cevat Şakir, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca, Rumca ve Latince bilmektedir. Robert Koleji'ndeki ortaöğreniminden sonra Oxford Üniversitesi'nde yükseköğrenim almış, iyi eğitilmiş bir kişidir. Ancak üniversite yıllarından sonra "kaza" olarak nitelendirildiği olayın ardından 15 yıl ceza almış ve bu cezanın yedinci yılında verem hastalığı teşhisi konduğu için salıverilmiştir. Cevat Şakir hayatının bir döneminde bu cezayı babasının katili olduğu için aldığını söylerken, bazı dönemlerde ise böyle bir durum olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir (Borak, 2002: 53-64). Cezaevi yıllarından sonra, 1925 yılında Resimli Hafta dergisinin 35. sayısında o zamanki takma adı olan Hüseyin Kenan imzasıyla yazdığı, "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Ölüme Nasıl Giderler?" başlıklı öykü nedeniyle bir kez daha yargılanmış, "hikâyenin genel anlamı, halkı askerlikten soğutmayı amaçlayan nitelikte" görüldüğü için 3 yıl süre ile kalebent cezasına çarptırılmıştır (Borak, 2002, s. 67). Bodrum'da kalebent cezasına gönderilmesi, Cevat Şakir olarak başlayıp, Hüseyin Kenan olarak devam eden hayatının Halikarnas Balıkcısı'na evrilmesine de sebep olmuştur. Bir başka deyişle, mahkemenin bu kararı ile Mavi Anadolu düşüncesi ana rahmine düşmüştür. Cezasının ikinci yarısını İstanbul'da çekse de cezası biter bitmez Bodrum'a dönen Cevat Şakir, Bodrum'un doğasıyla kurduğu ilişkiyi, dünyanın farklı dillerini bilen ve farklı ülkelerinde bulunmuş kişisel tarihiyle bütünleştirebilmiştir. Bodrum için de ülke için de yerel ile evrenseli buluşturabilen, yenilikçi bir karakter oluşturabilmiştir. Doğayla ilişkisinde de başta finansal olmak üzere tüm imkansızlıklara rağmen yenilikçiliğini korumuştur. Doğayla kurduğu ilişki, sadece sanatsal bir estetiğin değil, aynı zamanda coğrafyayla bütünleşme gerekliliğine ilişkin ahlaki bir duruş niteliğindedir. Örneğin bu duruşun neticesi olarak, yoksulluk içerisinde bir hayatı olmasına rağmen ülkeye ilk "greyfurt" (greypfrut) fidanın getiren kişi olurken (Halikarnas Balıkcısı, 1993, s. 264), kedilerine de kendi konforundan daha çok önem verdiği bir hayat kurmaya gayret göstermiştir (Orman, 2005, s. 32). 1945 yılında İzmir'e taşınmak zorunda kalmışsa da Bodrum'da geçirdiği yıllar, Halikarnas Balıkcısı'nın Anadolu'ya bakışını radikal biçimde değiştirmiştir. Artık Anadolu, onun için medeniyetlerin bulunduğu bir beşik değil, doğrudan medeniyetin kendisi haline gelmiştir. Bu özellikleriyle Halikarnas Balıkcısı'nı, Mavi Anadolu düşüncesinin ontolojik ve tarihsel temelini kuran kişi olarak tanımlamak mümkündür.

Mavi Anadoluculuk düşüncesinin ikinci ismi olan ve Cumhuriyet'in yurt dışına eğitimine gönderdiği ilk nesilde yer alan Sabahattin Eyüboğlu, Halikarnas Balıkcısı'nın Ege'deki kimi zaman özgür, kimi zaman tutsak, sürgün ve yoksul hayatına nazaran daha bürokratik ve akademik bir hayat yaşamıştır. Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde, maarif sisteminin işleyişinde ve dönüşümünde önemli katkıları olan kişilerden biri olmuştur. 1939 yılında, Hasan Âli Yücel'in önderliğinde kurulan Tercüme Bürosu ve Köy Enstitüleri projelerinde görev almak üzere Ankara'ya gitmiş, çok yoğun tempoyla içerik üretmiştir (Erhat, 2003, s. 173). Tercüme Bürosu başkan yardımcılığının yanı sıra Talim Terbiye Kurulu üyeliği görevlerine atanmıştır. Ancak iç siyasette gelişmeler neticesinde bu görevlerinden ayrılmak zorunda kalmış, Paris'te geçirdiği üç yılın ardından 1950 yılından 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ihraç edilene kadar İstanbul'daki üniversitelerde dersler vermiştir. 1963 yılında Vedat Günyol ile birlikte Gracchus Babeuf'un Devrim Yazıları'nı çevirmiş ve bu yazı nedeniyle 1964'te tutuklanmış, 1966 yılında aklanmıştır. Yine bu dönemlerde Azra Erhat ve Vedat Günyol'la beraber kurucusu oldukları iddia edilen bir gizli örgütten yargılanmışsa da bu suçlamadan da aklanmıştır (Bektaş, 2008). Eyüboğlu'nun yaptığı çeviriler, çektiği belgeseller ve çıkardığı dergiler karşılıklı öğrenme temelli bir modernleşme sürecine vurgu yapması bakımından Türkiye'de hümanizmin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Eyüboğlu'nun eğitim öğretimdeki etkin rolü, eşitlikçi ve karşılıklı öğrenmeye açık bir maarif mantığını benimsemesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Köy Enstitüleri de bu düşüncenin uygulama alanı olarak incelenebilir. Zira Eyüboğlu'nun Köy Enstitülerini, eğitilmiş sınıfların köyü modernleştireceği bir strateji olarak görmesinin yanı sıra köylünün de toprağın bilgisini eğitilmiş kişilere aktardığı bir model olarak değerlendirmesi de onun eğitim öğretim anlayışına bakışını ortaya koymaktadır (Eyüboğlu, 2011, ss. 117-119). Diğer bir deyişle halkın gündelik bilgisi gerçekliğin inşasında kurucu bir değere

dönüşür. Bu sayede yerel olanı evrensele dönüştürmek de mümkün hale gelir. Tüm bunların yanı sıra ilkine 1945'te katıldığı ve ardından sayısız defa tekrarlanan ve Mavi Anadolu düşüncesinin simgesel etkinliği haline gelen Mavi Yolculukların düzenleyicisi olmuştur.

Mavi Yolculukların daimî yolcularından biri olan Azra Erhat, Mavi Anadolu düşüncesinin estetik, düşünsel ve deneyimsel boyutuna dair yapılan tartışmada öne çıkmaktadır. İlk ve ortaöğrenimi yurt dışında aldıktan sonra Ankara Üniversitesi'nde klasik filoloji alanında akademik kariyer yapmıştır. Ancak 1948'de Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav gibi isimlerin de bulunduğu bir grup öğretim üyesiyle birlikte üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Homeros, Hesiodos ve Sappho gibi Yunan klasiklerini Türkçeye kazandırması hem Türkiye'nin düşünsel tarihine hem de Mavi Anadoluculuk düşüncesine önemli katkılar sunmuştur. Şayet Azra Erhat'ın en önemli faaliyetlerinden birisi Yunan klasiklerini Türkçeye çevrilmesiye, ikinci önemli faaliyeti de Mavi Anadolu düşüncesinin teorik cephesindeki duruşu ve onu denemeleriyle, anılarıyla anlatışı olmuştur. Bilhassa Mavi Yolculuklara dair anlatımları, bu turların turistik bir geziden öte anlam taşıdığı iddiasını teorize eden metinler olarak tanımlanabilir. İnsanı, doğayla ve tarihle buluşturduğunu söylediği bu turlar, Mavi Anadoluculuk düşüncesinin bir yaşam biçimi olduğunu da iddia etmektedir (Erhat, 2011, s. 11).

Halikarnas Balıkcısı, Eyüboğlu ve Erhat'ın yazdıkları ya da düşündüklerinden ötürü mahkûm olmak, eğitimlerinin bir bölümünü yurtdışında almak, birden fazla yabancı dil bilmek, çalışmalarında ağırlıklı olarak çevirilere yer vermek ve Anadolu'nun eski sahiplerine ve coğrafyasına ilgi duymak gibi birçok ortak yanı vardır. Ancak benzer düşüncelerde ortaklaşmış olan bu üç hayatın birbirlerine denkliklerinden söz etmektense iş bölümünden bahsetmek daha doğru olacaktır (Akyıldız, 2009, s. 469). Halikarnas Balıkcısı, Mavi Anadolu düşüncesinin fikir babası ve ilk uygulayıcısıdır. Onun yeri İyonya olmuş materyalini ise edebiyat olarak seçmiştir. Eyüboğlu'nun sahası Ankara ve İstanbul, görevi ise Mavi Anadolu düşüncesinin yaslandığı fikirleri kendi diline çevirip yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur. Materyalini daha ziyade politika alanından seçen Eyüboğlu, Mavi Anadolu düşüncesini resmî eğitime de sıçraması için çalışmıştır. Azra Erhat ise her şeyden önce bir Halikarnas Balıkcısı ve Sabahattin Eyüboğlu'nun hayranıdır. Erhat'ın iş bölümündeki yeri, gözlemleri ile Mavi Anadolu düşüncesini bir kalıba koymak ve onun düşünsel bir merkez olabilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Kendi benzetmesiyle tekkeye dümdüz odunlar taşıyarak katkıda bulunmak isteyen Yunus Emre gibi üstatlarına saygıda kusur etmemeye çalışan bir fikir insanı olmuştur (Eyüboğlu, 1977, s. 6).

4. ANADOLU'NUN YENİDEN KEŞFİ

Mavi Anadolu düşüncesinin önemli isimlerinden olan Sabahattin Eyüboğlu'na göre (2011, s.161) Türkiye, tarih bilgisine ihtiyacı olan bir ülke değildir; bu bilgiye zaten sahip olan bir ülkedir. Onun yapması gereken tarih anlayışını ve bilincini oluşturmaktır. Bu çağrı, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'ın (2006) "geleneğin icadı" olarak kavramsallaştırdığı, ulus inşası süreçlerinde sıkça başvurulan bir kültürel projeye işaret eder. Tarih anlayışının temellerini de Türklerin ırksal geçmişine değil, yaşadığı toprağın geçmişine referansla oluşturmak mümkündür. Bu tercih, milliyetçilik literatüründe kimliğin etnik bir temelden, yurttaşlık temeline kaydırılması olarak tanımlanan temel bir stratejidir. Yani Mavi Anadolu düşüncesi Türkiye'yi, Anadolu topraklarının tarihi üzerinden oluşturulacak bir tarih anlayışının süzgecinden süzerek temellendirme girişiminde bulunmuştur. Nitekim Bodrum'a sürgün giden Cevat Şakir'in kendisine seçtiği ismin anlamı, Mavi Anadolu düşüncesinin düşünsel art alanında nelerin yattığını görmemiz açısından önem taşımaktadır. Bodrum'un antik çağlardaki ismi olan Halikarnassos'a atıfla kendisine vermiş olduğu Halikarnas Balıkcısı ismi, bir ayağını antik çağın Bodrum'una -daha geniş perspektifte ele alındığında Anadolu'suna- basan bir tarih anlayışının açık göstergesi niteliğindedir. Bu hamle, Anthony D. Smith'in (2017) "etno-sembolizm" olarak adlandırdığı yaklaşımın somut bir örneğidir; zira Smith'e göre modern uluslar, kimliklerini inşa ederken coğrafyanın kadim mitlerini, anılarını ve sembollerini yeniden canlandırırlar. Halikarnas Balıkcısı'nın bir ayağını antik çağda bırakan tarih anlayışı ile Eyüboğlu'nun tarih formasyonun birleşiminden çıkan düşünce de Mavi Anadolu düşüncesi olmuştur.

Mavi Anadolu düşüncesindeki Anadolu'nun tarihi, antik çağdaki İyonya'nın deneysel ve doğa merkezli anlatısına dayanmaktadır. Halikarnas Balıkcısı'na göre "Orfik dinin panzehiri İonya felsefesi idi... Avrupa, felsefeyi kurduğu için Küçük Asya'ya çok şey borçludur" (Halikarnas Balıkcısı, 2017, s. 45). Buna göre modern bilimin ve laikliğin kökenini de Anadolu'da görmekte ve çağdaş batının epistemolojik üstünlük kurduğuna dair kabulü tartışmaya açmakta ve hatta inkâr edip tersten kurmaktadır. Batı'nın bugünkü gelişmişliğinin bilimsel ve felsefi arka planı olarak gösterdiği Helenistik dönem ve Atina merkezli söylem de Halikarnas Balıkcısı'nın karşısında durduğu bir düşünsel tarih anlatımıdır. Çünkü Halikarnas Balıkcısı'na göre Hellenistan'ın Atina, Sparta ve İyonya olmak üzere, üç merkezi vardır ve bunları tek bir kültür olarak okumak "yanlış bir tarih" okuması olarak değerlendirilmelidir (Halikarnas Balıkcısı, 1994, ss. 38-49). Zira Yunan dünyası, Ege Denizi'nin iki yakasında farklı olarak ele alınmalıdır. Doğu yakası, yani Anadolu'da, İyonya felsefesi vardır. Temeli doğa bilimleri olan İyonya felsefesi, idealara özel yer ayıran batı yakasının, yani Atina felsefesinin karşısında konumlanmaktadır. Halikarnas Balıkcısı bu farkı vurgulamak için, Anadolu'yu, neşeli ve verimli topraklar olarak anlatırken, Atina'yı kıtlık yaşayan, neşeli olmayı öbür dünyaya bırakmış insanların yurdu olarak tanımlamaktadır (Halikarnas Balıkcısı, 2017, s. 43).

Mavi Anadoluocuların tarih anlayışında doğa unsurları, özellikle nehirler, yalnızca coğrafi unsurlar değil, kültürel ve düşünsel sürekliliğin taşıyıcılarıdır. Onlar, Anadolu'nun akarsularını "Gediz'in, Küçük ve Büyük Menderes'in suları... Anadolu'nun İsa'dan önce yaşamış filozoflarının düşüncelerini de taşımıştır bu akarların suları" (Halikarnas Balıkcısı, 1989, s.36) sözlerinde de olduğu gibi yalnızca fiziksel değil, tarihsel ve mitolojik hafızanın da taşıyıcısı olarak kurgular. İyonya'nın düşünce yapısının yanı sıra toplumsal hayatının da çağdaşlarına, özellikle Atina'ya, oranla daha özgür, hümanist ve bugünün modern dünyaya daha yakın olduğu savı işlenmiştir. Örneğin İyonya'da insanlara verilen değerden ötürü, Anadolu insanları kölelerine iyi davranırlar, onların gelişimine izin verirler: "Masalın babası" sayılan Aisopos (Ezop) bu kölelerden biridir ancak "efendisi Aisopos'u öylesine sayardı ki hangisi köle anlaşılmazdı." (Halikarnas Balıkcısı, 2018) Keza İyonya'nın kadınları da bugünün Avrupası'na örnek olacak kadar özgürdür ve erkeklerle eşit konumdadır. Halikarnas Balıkcısı, Yunanistan'da kadınların harem ve hapis hayatı yaşadığını söylerken, Egeli kadınların kocalarıyla ve babalarıyla birlikte aynı masada yemek yiyebildiklerini, bu yemek geleneğinin de İyonya'dan "Avrupa'ya"¹ geçtiğini anlatmaktadır (Halikarnas Balıkcısı, 2018: 126). Bu yalnızca Batı'nın üstünlüğünün reddedilmesi değildir, aynı zamanda Anadolu'nun üstünlüğünün ve ayrıcalığının da savunulmasıdır (Tarhan Çelebi, 2022, s.18)

Anadolu tarihine İyonya üzerinden yüklediği bu anlamlarla Mavi Anadoluocular, Anadolu'yu uygarlığın yalnızca bir durağı değil, başlangıç noktası olarak görmüşlerdir. Batı'nın bilimsel ve felsefi gelişiminin ardında yatan tarihsel süreç olarak her ne kadar Helen tarihi anlatılsa da aslında İyonya tarihinin anlatıldığına dair vurguyla Anadolu'nun rolünü öne çıkarmışlardır. Bu noktada önemli bir hususun altını yeniden çizmek gerekmektedir. Mavi Anadoluoculara göre, Batı felsefesinin ve biliminin tarihi İyonya'ya dayanmaktadır ve İyonya'yı da Anadolu olarak tanımlamışlardır. Bu bakımdan da Batının bugün İyonya felsefesini Anadolu'nun sahiplendiğinden daha fazla sahiplenmesine itiraz etmişlerdir. Halikarnas Balıkcısı'na göre "Hellenik şuuru Yunanistan'a veren Anadolu'dur, yoksa Yunanistan'ın böyle bir şuuru peyda edeceği yoktu." (Halikarnas Balıkcısı, 2017, s. 44). Öte yandan Mavi Anadoluocuların, Anadolu tarihindeki diğer büyük uygarlıkları reddettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Hitit, Eti, Sümer gibi önemli tarihi uygarlıklarına da kısıtlı da olsa atıfta bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Ancak Osmanlı'nın Rönesans'a kapılarını açmamış olmasından kaynaklı çağ dışı kalmışlığının telafisini, Batı'nın medeniyet temellerini kendine bağlayarak aşma çabasına bir tepki olarak, İyonya vurgusunun tartışmasız biçimde baskın ve merkezi biçimde kullandıklarını söylemek mümkündür. Hatta renklerini de denize ve deniz kültürüne olan tutkularından dolayı Arşipel'in² mavisini seçmişlerdir.

¹ Halikarnas Balıkcısı, Demokrat İzmir dergisinde bir yazısında "Ben 'Avrupa'yı yanlış olarak Avrupa yazmak zorunda değilim" diyerek doğru yazılışının Avrupa olduğunu söylemektedir. (Halikarnas Balıkcısı, 2010, s. 13)

² Ege Denizi'nin antik dönemdeki adı.

Bu noktada sorulması gereken sorulardan biri Türklerin Anadolu'ya 1071'de gelmesine rağmen, Mavi Anadoluocuların Türk kimliğini milattan önceki bir uygarlığa nasıl dayandırdıklarıdır. Eyüboğlu için Türklerin buraya fethederek gelmesi, bu topraklar üzerinde hak iddia edemeyeceği ya da geçmişini sahiplenemeyeceği anlamına gelmemektedir (Eyüboğlu, 2011, s. 1). Çünkü artık Anadolu'nun bir parçası olmuşlardır yani fethettikleri topraklar içerisinde, fethedilenin kendisi konumdadırlar. Ancak bu açıklamayla Türklüğün anlamının da değiştiği gözlemlenmektedir. Orta Asya'dan gelen farklı bir ırk olma özelliği ortadan kalkmış, Bizansla, Yunanla, Moğolla özdeşleşmiştir. Nitekim Halikarnas Balıkcısı da 2-3 milyon civarında Türkün Anadolu'ya geldiğinde bu coğrafyanın 23 milyon nüfusa sahip olduğunu ve Türklerin bu coğrafya içerisinde eriyerek aslında Anadolu'lulaştığını iddia etmiştir (Halikarnas Balıkcısı, 1995, s. 147).

Mavi Anadolu düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde şekillenen ulus inşası sürecine kültürel bir müdahale olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, modern Türkiye'nin kimliğini yalnızca Batı'dan alınan bir modernleşme projesiyle değil, Anadolu topraklarının tarihsel ve kültürel mirasıyla temellendirme arzusuyla şekillenmiştir. Bu miras, Assmann'ın (2015, ss. 98-99) "kültürel bellek" olarak tanımladığı, bir toplumun kimliğini oluşturan şarkılar, atasözleri, yasalar, dansları ve hatta coğrafyanın oluşturduğu bir kültürdür. Mavi Anadolu düşüncesi, Halikarnas Balıkcısı'nın tarih anlayışı üzerinden okunduğunda, ulusal kimliği bu toprağın kolektif hafızasında arayan ve Batı modernliğini Anadolu'nun iç dinamikleriyle yeniden kuran bir anlayış olarak tezahür etmektedir. Bu tarih yazımı, ırka ya da dine dayalı değil; bellek çalışmalarında da vurgulanan kültürel sürekliliğe, coğrafi aidiyete ve entelektüel mirasa dayalıdır. Anadolu'nun yeniden keşfi, bu düşünce içinde sadece geçmişin hatırlanması değil; bugünün kimliğinin o geçmişle nasıl ilişkilendirileceğinin sorgulandığı aktif bir bellek çalışmasıdır. Halikarnas Balıkcısı, Sabahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat etrafında gelişen bu yaklaşım, ulusal kimliği irksal köken yerine coğrafyanın tarihsel birikimiyle oluşan bu kültürel belleğin üzerine inşa etmeyi önerir. Bu nedenle Mavi Anadolu düşüncesi, sadece bir kültür politikası değil, aynı zamanda ulusun paylaşılan hafızasını yeniden şekillendirmeyi hedefleyen alternatif bir tarih yazımı girişimi olarak değerlendirilmelidir. Bu alternatif tarih yazımının Atatürk'ün düşüncesiyle de örtüştüğünü iddia ederler (Adiloğlu, 2018, ss. 244-245).

5. HALK MERKEZLİ AYDINLANMA

Modernleşmenin Batı'nın tarihsel deneyimleri izlenerek ve taklit edilerek gerçekleştirilebileceği iddiası, geç Osmanlı'dan Cumhuriyet sonrası kimlik inşası sürecine miras kalan, sonrasında da Türkiye siyasetindeki etkisini sürdüren bir düşünce olmuştur. Mavi Anadolu düşüncesi, bu anlayışa karşı geliştirilen kültürel bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. Halikarnas Balıkcısı'nın (2017), Batı uygarlığının kökenlerini Anadolu'ya yerleştirme çabası; Eyüboğlu'nun (2011) halk merkezli aydınlanma arayışı ve Erhat'ın (2009) kültürel belleği canlandırma çabası, moderniteyi Batı'nın ayrılmaz bir parçası olarak sunan düşünceye karşı çıkar ve modernliğin yerli temeller üzerinde kurulabileceğini gösterir. Bu düşünceye göre Anadolu, yalnızca Batı'nın etkisine açık bir "öteki" değil, bizzat Batı'nın entelektüel köklerini barındıran bir coğrafyadır. "Batı uygarlığını" Anadolu coğrafyasına içkin bir miras olarak kurmak Mavi Anadoluocuların en temel argümanı olmuştur.

Mavi Anadoluocuların halka bakış açısını ortaya koyan en temel varsayım, halkın gerici olmadığı, Anadolu'nun kültürel belleğine sahip olduğu ancak yanlış politikalarla geri bırakıldığıdır. Eyüboğlu'nun ifadesiyle, "Bizim halkımız gerici değil, geri kalmıştır sadece." (Eyüboğlu, 2011, s. 20). Bu yaklaşım, halkın eğitim yoluyla dönüştürülecek bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koyar. Halkı, eğitilmesi ve ciddiye alınması gereken bir kitle olarak ele almışlardır. Ancak halkın gelişimi, yukarıdan aşağıya bir mühendislik değil, halkla birlikte yürütülecek bir aydınlanma süreci olarak kurgulanmalıdır (Eyüboğlu, 2011, s.119). Eyüboğlu'nun düşüncesinde halk eğitimi ve kültürel aktarım, yalnızca ideolojik bir araç değil, modernliğin eşitlikçi biçimde inşa edilmesini sağlayan asli bir yöntemdir. Tercüme Bürosu'ndaki çalışmalarında klasik metinlerin Türkçeye kazandırılması da onun halkla birlikte öğrenmeyi esas alan pedagojik yaklaşımının pratik yansıması olarak görülebilir. Köy Enstitüleri ile kurduğu bağ da bu doğrultudadır. Aydın ile halk arasında bir hiyerarşi değil, birlikte üretim ve öğrenme zemini oluşturmak ister. Her ne kadar halk merkezli bir aydın profili tasarlansa da Mavi Anadoluocuların yazılarının büyük

çoğunluğunda halka seslenen didaktik ve pedagojik tavır kendisini hissettirmektedir (Akyıldız, 2007, s. 473). Erhat da aydın ile halk arasındaki pedagojik gerilimi doğrudan dile getirir. Halktan kopmuş bir aydın pozisyonuna düşmenin, aydınlanma amacına aykırı olduğunu kabul eder. Azra Erhat'ın dile getirdiği öz eleştiri, Mavi Anadolu düşüncesinin içindeki demokratik hattı savunma gayreti olarak yorumlanabilir. Erhat'ın 1970 yılında Forum dergisinde okuyucu mektubu üzerine kaleme aldığı yazının başlığında sorduğu soru da bu konuda oldukça dikkat çekicidir: "Biz Aydınlar Halk Mıyız?" (Erhat, 2003: 45) Yazı, Erhat'ın daha önce yazdığı bir yazıda, "halk" kavramını kendisini soyutlayarak kullanması üzerine gelen eleştirel bir okuyucu mektubuna yer verilmiştir. Buna cevaben Erhat, önce özür dilemiş ve daha sonra "böyle bir ayrıcalık yaptığımızı duyuyorsak, demek ki yapıyoruz ve demek ki işimizi başaramıyoruz." diyerek az evvel bahsedilen gerilimi somut bir biçimde örneklemiştir.

Mavi Anadoluculara göre halk, ümmet ve millet kavramlarından daha ileri bir kavramdır. Osmanlı'nın bu kavramın ilericiliğinden bihaber kalması, halk ile ilgili yanlış politikalar izlemesine neden olmuştur. Halbuki Osmanlı da kuruluşunda diğer tüm Doğu medeniyetleri gibi halka dayanarak doğmuştur. Yıkılmasının ana nedeni de halktan kopmasıdır (Eyüboğlu, 2011: 19-28). Bu çerçevede Eyüboğlu'nun yazılarında sıkça kullandığı "Merhaba" selamı, yalnızca bir hitap değil, halkla eşit bir ilişki kurma çabasının bir sembolüdür. Halikarnas Balıkcısı'nın, Eyüboğlu'nun ve Erhat'ın yazılarında sıkça tekrar edilen bu kelime, tüm halklara, inançlara ve kimliklere açık bir kültürel selamlama niteliğindedir. Eyüboğlu'nun ifadesiyle, bu "merhaba"lar "yobazlara, yani halkın aydınlanmasını engelleyenlere değil; birlikte bir gelecek kurulabilecek" herkese yöneliktir (Eyüboğlu, 2011, s. 9). Mavi Anadoluculuğun sloganı haline gelen, mavi yolculukların bayrağında yazan "merhaba"nın (Erhat, 2011, s. 185), halkla kurulan ilişkinin yönünü gösteren, demokratik ve eşitlikçi bir jest olarak ele alınması mümkündür.

Mavi Anadolucuların anlatılarındaki halk merkezli aydınlanma düşüncesinin somut karşılığı Köy Enstitüleri projesinde görülmektedir. Hasan Âli Yücel ile olan yakın ilişkisi sayesinde Eyüboğlu, bu modelin teorik zeminini kuran aydınlardan biri olmuştur. Köy Enstitüleri'nin, halkın bilgiyle donatılarak eşit yurttaşlar haline getirilmesini hedeflemesi, Mavi Anadolucular için teori ile pratik arasındaki makasın kapanması anlamına da gelmektedir. Eyüboğlu'nun 'Halkın Anladığı Aydın' yazısında verdiği örnek, ezberci olmayan, uygulamalı eğitim modeliyle yetişen bireylerin nasıl faydalı olabileceğini göstermektedir (Eyüboğlu, 2011, ss. 117-119). Ancak Türkiye siyasetindeki gelişmelerin etkisiyle bu halk merkezli aydınlanma modelinin sürekliliği sağlanamamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un bürokrasiden uzaklaştırılması, bu projelerin zeminini zayıflatmıştır. Erhat (2009, s. 13), sonrasında uygulanan eğitim politikalarının 'yaz boz tahtasına' dönüştüğünü ve laiklik temelli kültürel kalkınmanın askıya alındığını ifade eder. Yine de Mavi Anadolucular mücadeleyi yalnızca bürokraside değil, entelektüel üretimle ve simgesel düzeyde de sürdürmüşlerdir.

6. MAVİ KEMALİZM

Mavi Anadolu düşüncesini temsilcileri, Atatürk'ü hem tarihsel bir devrimci figür hem de felsefi bir düşünür olarak görmüşlerdir. Örneğin Erhat'ın, Atatürk'e ithafen yazdığı "Atam, Seni Niçin Seviyorum?" başlıklı yazısı, bu fikrî özdeşleşmenin açık göstergesidir. Erhat burada, Herakleitos'un "evrende değişmeyen hiçbir şey yoktur" sözünü hatırlatarak, Atatürk'ün bu evrensel düşünceyi anlayan ve uygulayan bir lider olduğunu vurgular ve Atatürk'ü bunun için sevdiğini ifade etmiştir (Erhat, 2003, s. 155). Atatürk'ü, Anaksagoras ve Herakleitos gibi Ege düşünürlerinin çağdaş bir temsilcisi olarak konumlandırmak, aslında onu adeta bir kültür devrimcisi ve Akdenizli hümanist devrimci olarak ele almak anlamına gelmektedir. Herakleitos'tan Atatürk'e çekilen hat aslında Mavi Anadolu düşüncesinin İyonya'dan Cumhuriyete tarihsel süreklilik anlayışını da göstermektedir.

Mavi Anadolu düşüncesi, Türkiye'nin modernleşme sürecine yönelik kültürel bir müdahale olarak ortaya çıkmış, yerli modernlik arayışını derinleştirirken aynı zamanda Cumhuriyet devrimlerinin kültürel devamı olarak da kendisini konumlandırmıştır. Bu bağlamda Mavi Anadolucuların Kemalist devrimlerle kurdukları ilişki, sadece tarihsel bir yakınlık değil, aynı zamanda entelektüel ve ideolojik bir süreklilik zemini olarak anlaşılabilir. Bu nedenle Karacasu (2009b) onları 'Mavi Kemalistler' olarak da

adlandırmıştır. Mavi Kemalizm, kültürel hümanizm, halkçılık ve laiklik gibi temel ilkelere bağlılık üzerinden Atatürk devrimlerinin yeni bir yorumu olarak tanımlanabilir.

Osmanlı her ne kadar Anadolu'nun bağımsız yaşamasını sağlamakla kutsal bir görev yapmışsa da bilhassa son dönemlerinde tebaasını geri bırakmıştır. Kendi toplumunun bir ümmet olmasını, son dönemlerinde de millet olmasını sağlamak için uğraşmıştır. Halbuki onları halk olarak inşa etmek gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere Eyüboğlu'na göre halk, ümmet ve millet kavramlarından daha ileri bir kavramdır. Mavi Anadoluçular, Cumhuriyet devrimlerini, halkın çıkarına yapılmış hamleler olarak görmüş, fakat bu devrimlerin 'tepeden inmecisi' olduğu yönündeki eleştirileri ihtiyatla karşılamışlardır. Örneğin Eyüboğlu, Şapka devrimini savunurken, halkın büyük çoğunluğunun zaten fes giymediğini belirtmiş ve bu nedenle şapkanın halka değil, 'halkın tepesindekilerin tepesine' inmiş bir simge olduğunu savunmuştur (Eyüboğlu, 2011, ss. 35-36). Eyüboğlu'na göre, "Evet, Atatürk tepeden inme yaptı, ama Kocatepe'den inerek yaptı. Doğru; ama halkla birlikte baştakilere, halkı bırakıp saraylara tünemiş olanlara karşı çıkmıştı o tepeye" (Eyüboğlu, 2011, s. 35). Böylece devrimci otoriteyi yeniden halkla kurulan bir ilişki çerçevesine değerlendirmiş ve halkçı bir devrim olduğu iddiasını savunmuştur.

Erken Cumhuriyetin devrimlerinin Mavi Anadoluçular tarafından ele alınış biçimi onların Kemalizm ile arasındaki mesafenin yakınlığını gösterir niteliktedir. Ancak sadece Atatürk sevgisi ve devrimleri savunma biçimlerinden hareketle bu grubu Mavi Kemalistler yakıştırmalarını yapmak yetersizdir. Aynı zamanda devrimlerin hayata geçirilmesinde katkıları ve ideolojik konumlanışları da önemlidir. Katkı sundukları önemli kavramlardan biri Türk hümanizmasıdır. Türk hümanizmasının gelişiminde Mavi Anadoluçuların da etkin olduğu iki önemli kurumdan yeniden bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan ilki yukarıda da tartışılmış olan Tercüme Büroları, ikincisi de Köy Enstitüleridir. 1940'lardan itibaren Hasan Âli Yücel'in bakanlığı dönemindeki Tercüme Bürosu'nun batı kaynaklarını Türkçeye kazandırma gayreti, Türkiye'de hümanist düşüncenin gelişiminin en önemli adımlarından biri olmuştur. Vedat Günyol'un tercüme faaliyetlerini, hümanizma ruhunun benimsenerek bir Türk Rönesansı yaratılması olarak tanımlaması da bu politikanın arka planını özetler niteliktedir (Günyol, 1983, s. 329). Köy Enstitüleri ise, yukarıda da tartışıldığı üzere halkın yerel ve gündelik bilgisini koruyarak onu hem aydın bir yurttaşa dönüştürmeye hizmet edecek hem de milli kimliğin hümanist bir bakış açısıyla içeriğinin oluşturulmasını kolaylaştıracak donanımlar olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2012, s. 240).

Mavi Anadoluçuluk düşüncesinin Mavi Kemalizm olarak anılmasının bir diğer nedenini ise onların laiklik anlayışına yaklaşımlarında görmek mümkündür. Bilhassa Cumhuriyetin kuruluş aşamasında laiklik ile din arasındaki ayrımı bir karşıtlık olarak değerlendiren düşünceye karşı bir okuma geliştirirler. Laikliğe dönük vurguları, genel tartışmalarına paralel biçimde İyonya merkezli bir okumayla çağdaş Avrupa'nın laiklik anlayışı üzerinden şekillenmiştir. Avrupa'nın bugünkü medeniyet seviyesine ulaşmasını, Rönesans düşüncesinin Skolastik düşünceye karşı başarısında bulan Mavi Anadoluçular, Platoncu düşüncenin sebep olduğu Hıristiyanlığın dünyevi işlere müdahalesini, realizme olanak tanıyan İyonya düşüncesine dönerek aştıklarını iddia etmişlerdir. Bunun için yapılan en önemli eylem papazların tasfiyesi olmuştur. Çünkü Halikarnas Balıkcısı'na göre, laiklik kelimesinin etimolojik kökenleri Latince "laicus" ve Yunanca "laos" yani halk kavramına dayanmaktadır. Yani laik kelimesi papaz, yani din adamı olmayan, halk anlamına gelmektedir. İslam'da ise kişi ya Müslümandır ya da değildir; kişiyi din mesleğini icra eden bir din adamı ya da ruhban olarak tanımlanmak mümkün değildir (Halikarnas Balıkcısı, 1994: 176). Üstelik Cumhuriyetin laikliği benimsemesi için rönesans benzeri bir dönüşüme ihtiyacı da yoktur. Zira Halikarnas Balıkcısı'na göre böyle bir atılımı yapmak için İslam'ın ana kuralı olarak, ruhban sınıfını tasfiye etmek, laikliği uygulamak için yeterli olacaktır (Halikarnas Balıkcısı, 1994, ss. 177-180). Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu ilkelerinden biri olan laiklik, Mavi Anadoluçular tarafından yalnızca siyasal bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal ve zihinsel bir reformun aracı olarak görülür.

Mavi Anadoluçuların Türk kimliğinin inşasındaki duruşu da Kemalizm'le arasındaki sürekliliği ve farklılığı gösterir niteliktedir. Yukarıda da değinildiği üzere, bu düşünceye göre Türk kimliği, Orta Asya, Anadolu, İslam ve antik Yunan kültürlerinin bir sentezinden oluşmaktadır (Hacısalihoğlu, 2015, s. 264).

Dolayısıyla Mavi Anadolucularda etnik atfa sahip olmayan bir milliyetçilikle karşılaşmaktayız. Erhat'ın (2009, s. 9) "Ne mutlu Anadoluluyum diyene" biçiminde özetlediği bu kültürel milliyetçilik türüne, özellikle Halikarnas Balıkcısı'nın Uluç Reis ve Turgut Reis'te rastlanmadığına dair eleştiriler sunulmuştur. Belge (2006), bu eserler üzerinden geliştirdiği eleştiride Halikarnas Balıkcısı'nın, Nihal Atsız benzeri bir Türkçülük yaptığını ve öteki olarak gördüklerini canavarlaştıran bir yabancı düşmanlığına savrulduğunu savunmaktadır. Türkiye'de hümanizma düşüncesinin temsilcisi olarak anılan Halikarnas Balıkcısı'na yönelik bu eleştiriyi Karacasu'nun "yakışık almayan" ve "saygısız" bulması da oldukça anlaşılırdır (Karacasu, 2009a, s. 474). Sadece Halikarnas Balıkcısı için değil, genel olarak Mavi Anadolucular için eleştiri gerçekçi olmaktan uzak sayılabilir. Zira Mavi Anadolu düşüncesi ne Güneş Dil Teorisi'ndeki gibi ilk dilin Türkçe, ne de tarih tezlerinde olduğu gibi Türklerin uygarlık olduğu dönemlerde diğer ırkların barbar topluluklar olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Türkler arasında salt kan bağı kurarak kökenlerini Orta Asya'ya da uzatmamıştır. Bunun yerine antik çağda Anadolu'nun bir uygarlık beşiği olduğunu, bugünün Avrupa'sının da bu uygarlıktan beslenerek bu denli modernleşebildiğini ve Anadolu'nun sahibi olması dolayısıyla uygarlığın temellerinin bizatihi Türklerde olduğunu iddia etmiştir. Bu nokta, modernleşme açısından Kemalizm ile arasında bir farklılaşma yaşadığı da ileri sürülebilir. Kemalizm hedefine muasır medeniyete ulaşmak gibi dışsal bir öge olarak modernliğe ulaşmayı kendisine hedef edinmişken, Mavi Anadolu düşüncesi modernliğin özünü zaten Anadolu'da gördüğü için öze dönmek ve Anadolu'nun kıymetini bilmeyi yeterli görerek içsel bir öge olarak modernliğe ulaşmayı hedef edinmiştir. Ancak bu yol ayrımının birbirine ters düşmek olarak okunmasındansa, daha önce de belirtildiği gibi, Kemalizm'in fraksiyonlarından birisi olarak görmek daha doğru olacaktır.

7. SONUÇ

Mavi Anadolu düşüncesi, edebiyat ya da kültür hareketi gibi görünen ama aynı zamanda Cumhuriyetin milli kimlik inşasında Anadolu'nun kolektif belleğini ve kültürel mirasını merkezine alarak bir cemaat hayalini ortaya koyan çok yönlü bir düşünce olmuştur. Halikarnas Balıkcısı, Eyüboğlu ve Erhat gibi temsilciler, Anadolu'nun tarihini İyonya'nın kültürel mirası üzerinden yeniden keşfederek, modern Türkiye'nin kültürel köklerini bu coğrafyanın çok katmanlı geçmişiyle bağlamaya çalışmışlardır. Modern bir cumhuriyetin inşası için Batılı ya da Batıcı olmak gerekmediğini iddia etmelerini sağlayan bu düşünceyle moderniteyi kendi topraklarına içkin bir değer olarak tanımlamışlardır.

Mavi Anadolucuların çok dil bilen iyi eğitilmiş kişilerden oluşması ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in bilhassa hümanizma konusunda bu düşünceye yakınlaşması ve önemli projelerinde Eyüboğlu başta olmak üzere Mavi Anadolu düşüncesini temsil eden ya da onlara yakın isimlere yer vermiş olması, Anadolu'nun yeniden keşfinde ve halk merkezli bir aydınlanma hareketinin başlatılmasında önemli bir politik alan açılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Eyüboğlu, Erhat gibi isimler, Tercüme Bürolarını, Anadolu'nun tarihiyle bugünü arasında çeviriler ve mitolojiler aracılığıyla kültürel köprüler inşa eden bir kuruma çevirmişlerdir. Köy Enstitüleri ise yalnızca bir eğitim projesi olarak değil, adeta halk merkezli bir aydınlanma modelinin taşıyıcısı olarak kullanılmıştır. Halkın geri kalmışlığını kabul eden ama -her ne kadar kimi zaman yazılarında pedagojik ve didaktik yapı görülse de- aydını halktan bağımsız bir zümre olarak görmeyen bir düşünce yapısı oluşturmuşlardır. Aydınla halka evrensel bilgiyi aktarma görevi verilirken, halka ise yerelin bilgisiyle işlediği evrensel bilgiyi kullanma misyonu verilmiş ve onun bu sayede bir aydın olması hedeflenmiştir.

Mavi Anadolu düşüncesi, halkı hem tarihsel mirasın taşıyıcısı hem de kültürel dönüşümün öznesi olarak görmüştür. Ancak bu halk merkezli tahayyül içinde, aydının öğretici ve öncü konumunu koruması da dikkat çekicidir. Bu nedenle, Mavi Anadolu ile Kemalizm arasındaki ilişki hem güçlü bir devamlılık hem de pedagojik ve kültürel öncelik bakımından yeniden yorumlama potansiyeli taşır. Bu düşüncenin temsilcilerinin yazılarında karşılaşılan Atatürk sevgisini de Türk hümanizması ve laiklik kavramları etrafında şekillenen kültürel-siyasal bir sentez olarak değerlendirmek mümkündür. Zira Mavi Anadolucuların en temel iddiası olan Türk kimliğinin inşasında İyonya'dan günümüze Ege kıyılarının kültürünü merkeze alan hümanist, halkçı ve laik mirasın merkeze alınma isteği, Türkiye'nin modernleşme sürecinde özgün bir kültürel arayış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Bu çalışmanın yazar/ları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedirler.
2. Yazar/lar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, S. (2018). Mavi ve Kara. *Türkiyat Mecmuası*, 28(1), 241- 246. <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.437859>
- Akyıldız, K. (2007). Sabahattin Eyüboğlu. U. Kocabaşoğlu (Ed), *Modern Türkiye'de düşünce tarihi: modernleşme ve batıcılık*. (1. Baskı ss. 468-471). İletişim Yayınları.
- Akyıldız, K. (2009). Mavi Anadoluculuk. U. Kocabaşoğlu (Ed), *Modern Türkiye'de düşünce tarihi: modernleşme ve batıcılık*. (1. Baskı ss. 465-481). İletişim Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, S. (2010). Arkeoloji ve milliyetçilik: Toprak altından kimlik devşirmek. *Arkeo Atlas*, 7, 132-139.
- Bektaş, C. (2008). Yaşama kültürü. <https://www.evrensel.net/haber/231849/yasama-kulturu>.
- Belge, M. (1998). Edebiyat üzerine yazılar. İletişim Yayınları.
- Belge, M. (2006). Mavi Anadolu tezi ve Halikarnas balıkçısı. Birikim. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-210-ekim-2006/2393/mavi-anadolu-tezi-ve-halikarnas-balikcisi/4876>
- Borak, S. (2002). *Halikarnas balıkçısı ve bir duruşmanın öyküsü*. Bilgi Yayınevi.
- Berkes, N. (2012). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Deren, S. (2009). Türk siyasal düşüncesinde Anadolu imgesi. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de düşünce tarihi: milliyetçilik*, (1. baskı s. 533-540). İletişim Yayınları.
- Erhat, A. (2003). *Sevgi Yönetimi*. Can Yayınları.
- Erhat, A. (2009). *Mavi Anadolu*. Can Yayınları.
- Erhat, A. (2011). *Mavi Yolculuk*. Can Yayınları.
- Eyüboğlu, S. (1977). *Pir Sultan Abdal*. Cem Yayınevi.
- Eyüboğlu, S. (2011). *Mavi ve Kara* (3. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Günyol, V. (1983). Türkiye'de çeviri. *Cumhuriyet dönemi Türkiye ansiklopedisi* (Cilt 2). İletişim Yayınları.
- Hacısalihoglu, F. (2015). Anadolucu tarih yazımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(40), 253-266.
- Halbwachs M. (2017). *Kolektif hafıza*. Heretik Yayıncılık.
- Halikarnas Balıkçısı. (1983). *Mavi Sürgün* (8. Baskı). Bilgi Yayınları.
- Halikarnas Balıkçısı. (1989). *Hey Koca Yurt* (4. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkçısı. (1994). *Anadolu'nun Sesi* (2. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkçısı. (1995). *Arşipel* (2. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkçısı. (2010). *Merhaba Anadolu* (8.Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Halikarnas Balıkçısı. (2017). *Düşün Yazıları* (6. Baskı). Bilgi Yayınevi.
- Hobsbawn, E. & Ranger, T. (2006). *Geleneğin icadı*. Agora Kitaplığı.
- Karacasu, B. (2009a). Cevat Şakir Kabaağaçlı. U. Kocabaşoğlu (Ed.), *Modern Türkiye'de düşünce tarihi: modernleşme ve batıcılık* (1. Baskı, ss. 472-477). İletişim yayınları.

- Karacasu, B. (2009b). Mavi Kemalizm. A. İnsel (Ed.). *Modern Türkiye'de düşünce tarihi: modernleşme ve batıcılık* (ss. 334-337). İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*. İletişim Yayınları.
- Orman, İ. H. (2005). *'Merhaba' Halikarnas Balıkçısı*. Bilgi Yayınevi.
- Parla, T. (1991). *Türkiye'de siyasal kültürün resmi kaynakları* (Cilt 3). İletişim Yayınları.
- Smith, A. (2017) *Etno-sembolizm ve milliyetçilik*. Alfa Yayınları.
- Tarhan Çelebi, G. (2022). Öze dönüş olarak batılılaşma: Halikarnas Balıkçısı'nın tarih anlatısı. *Mavi Atlas*, 10(1), 14-28. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.1052204>
- Topçu, N. (1999). *Yarıncı Türkiye*. Dergâh Yayınları.
- Yıldırım, e. (2012). Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yinanç, M. H. (1969). *Milli tarihimizin Adı*, Hareket Yayınları.